

PAWEŁ PRUSAK, JADWIGA SALA
Wydział Pedagogiczny
Kujawsko-Pomorska Szkoła Wyższa w Bydgoszczy

Sytuacja dziecka w rodzinie dysfunkcyjnej. **Doniesienie z badań**

Streszczenie: Artykuł jest próbą przedstawienia sytuacji dziecka w rodzinie dysfunkcyjnej w oparciu o badania w trzech różnych środowiskach terytorialnych. Badania 97 uczniów klasy szóstej szkoły podstawowej-dzieci z rodzin dysfunkcyjnych-wykazały zakłócenie relacji między dziećmi a pozostałymi członkami rodziny. Dzieci w ograniczonym stopniu biorą czynny udział w życiu rodziny.

Słowa kluczowe: rodzina, dziecko, rodzina dysfunkcyjna, dom rodzinny.

Wprowadzenie

Przeгляд wydarzeń w mass mediach niemal każdego dnia skupia uwagę na rodzinie w jej warstwie aksjologicznej, społecznej, kulturowej i ekonomicznej. Badacze, obserwatorów życia społecznego interesuje istota i przemiany współczesnej rodziny, problemy życia codziennego. Szczególną wrażliwość społeczną budzi los dziecka, zwłaszcza w rodzinie dysfunkcyjnej, gdyż „...dysfunkcyjny dom rodzinny staje się źródłem przykrości, podłożem napięć i frustracji zarówno dla jej dorosłych członków, jak i dzieci” (Kawula, 2000, s. 132). Powoduje to zagrożenie dla członków rodziny. W sytuacji kiedy rodzina „... zbyt łatwo pozbywa się wartości, norm i wzorów zachowań ugruntowanych przez wielowiekową tradycję” (Dyczewski, 1994, s. 33) następuje zagrożenie dla jej członków, a zwłaszcza dla dziecka.

Rodzina dysfunkcyjna

Nie wszystkie dzieci wrażliwie w rodzinie właściwie wypełniają swoje podstawowe funkcje. Wiele z nich żyje w rodzinach dysfunkcyjnych, które nie potrafią pomyślnie realizować swoich funkcji, rozwiązywać sytuacji kryzysowych (Syrek, 1997, s. 17).

Dysfunkcja w rodzinie obejmuje zaburzenia m.in.:

- komunikacyjne, np.: porozumiewanie się nie wprost;
- strukturalne, np.: zmiana ról między członkami rodziny;

- ❑ własnych granic, np.: brak zaufania do wszystkich członków rodziny;
- ❑ relacji między najbliższymi osobami, np.: nieuszanowanie intymności, uczuć i poglądów dziecka (Seweryńska, 2004, s. 11–12).

Termin rodzina dysfunkcyjna odnosi się do zaburzeń życia rodzinnego jak: niejasne reguły oznaczające zasady współżycia, sztywne role, wysoki poziom niepokoju, brak jednoznacznie wyodrębnionych granic charakterystycznych dla poszczególnych członków i rodziny jako całości (Bradshaw, 1994, s. 91).

Dysfunkcyjność rodziny ze względu na zakres może być:

- ❑ całkowita w przypadku kompletnego niepowodzenia w realizacji zadań;
- ❑ częściowa, kiedy rodzina nie potrafi prawidłowo spełniać niektórych zadań i funkcji (Kawula, 2000, s. 152).

Dysfunkcyjność rodziny najczęściej powodują:

- ❑ uzależnienie jednego bądź obojga rodziców; natręctwa;
- ❑ wykorzystanie seksualne jednego z członków rodziny;
- ❑ przemoc psychiczna i fizyczna wobec członka rodziny;
- ❑ przewlekła choroba jednego z członków rodziny, który za swój stan obarcza winą pozostałych domowników (Seweryńska, 2004, s. 12–13).

Zdaniem Kawuli dysfunkcyjność ta może powodować niepowodzenia:

- ❑ w realizacji zadań wychowawczych;
- ❑ w zaspokajaniu potrzeb dziecka względnie dotyczących innych zadań i sfer życia rodziny;
- ❑ odnoszące się do walki o niewykluczenie rodziny z określonego kręgu rodzinnego;
- ❑ w walce z kryzysem małżeńskim (2000, s. 132).

W rodzinach dysfunkcyjnych występuje brak właściwej reakcji na wrodzone cechy dziecka jak:

- ❑ drogocенność – nie jest dziecku uświadamiana. Otrzymuje ono komunikaty werbalne i niewerbalne o jego mniejszej wartości od innych członków rodziny;
- ❑ bezbronność – dziecko jest narażone na poniżenie i wykorzystywanie. Rodzice nie chronią go i nie uczą jak unikać sytuacji zagrożenia;
- ❑ niedoskonałość – dzieciom uświadamiana jest ich niedoskonałość, okazywane lekceważenie co prowadzi do starań o spełnienie żądań rodziców lub bunt przeciwko ich oczekiwaniom;
- ❑ zależność – wyraża się nieustanną troską, wyręczaniem dziecka we wszystkich czynnościach zamiast wdrażania do samodzielności;
- ❑ niedojrzałość – może występować w postaci zgody rodziców na zachowania mniej dojrzałe niż stosowne do wieku lub oczekiwanie zachowań bardziej dojrzałych (Tamże, s. 131).

Brak właściwej reakcji na wrodzone dyspozycje dziecka sprawia, że jego życie w rodzinie dysfunkcyjnej jest wielką krzywdą, a traktowanie przez rodziców źródłem cierpienia i często deformacji w rozwoju. Powoduje zaniżanie aspiracji, kariery zawodowej i osobistej (Bragiel, 1996, s. 41–42, zakłóca rozwój nie tylko umysłowy, emocjonalny i społeczny, ale także determinuje trudności i niepowodzenia szkolne (Sala, 2007, s. 84).

W Polsce ostatnich dziesięcioleci postępujący proces budowy społeczeństwa postindustrialnego powoduje głębokie zmiany w rodzinie, które mogą stanowić zagrożenie dla procesu wychowawczego. Należy tu wymienić: dyferencjację norm i wartości w rodzinie, relatywne zmniejszenie wartości dziecka dla rodziców w obliczu dóbr konkurencyjnych (Doniec 2001, s. 313–314), brak czasu dla dziecka, postrzeganie dziecka jako swoiście rozumianej inwestycji, bierność w sprawach wychowawczych, przedmiotowe traktowanie dziecka, preferowanie stereotypów i niekorzystnych wychowawczo standardów (Nowaczyk-Szymańska, 2001, s. 274).

Pomimo budzącego sprzeciw niewłaściwego traktowania dziecka w rodzinie dysfunkcyjnej, a zwłaszcza patologicznej, rodzina, jej bezpieczeństwo, zajmuje najwyższą rangę w hierarchii wartości ostatecznych (Prusak, 2008, s. 82).

Dla pedagoga istotne jest określenie miejsca i roli dziecka w rodzinie dysfunkcyjnej. Wymaga to podjęcia badań.

Metoda

Przedmiotem i podmiotem podjętych badań byli uczniowie kończący szkołę podstawową – dzieci z rodzin dysfunkcyjnych. Celem badania było poznanie sytuacji badanych uczniów w rodzinach dysfunkcyjnych.

Badanie miało odpowiedzieć na pytanie:

Jaka jest sytuacja rodzinna dziecka w rodzinie dysfunkcyjnej?

W szczególności chodziło o odpowiedź na pytania dotyczące: rodzaju dysfunkcji rodziny i warunków jej funkcjonowania, relacji wzajemnych w rodzinie, miejsca i roli dziecka w domu rodzinnym.

Badanie miało charakter jakościowy z wykorzystaniem metod właściwych dla badań domu rodzinnego: wywiadu pogłębionego i obserwacji uczestniczącej (Izdebska, 2001, s. 310).

Pracę badawczą z udziałem studentów Wydziału Pedagogicznego KPSW przeprowadzono w roku akademickim 2008/2009 w grupie 97 uczniów (55 dziewczyn i 42 chłopców) klasy VI z rodzin dysfunkcyjnych, w tym po 30 ze wsi i dużego miasta oraz 37 z miasta średniej wielkości. Badanie zasadnicze poprzedzono zwiadem badawczym z udziałem pedagogów szkolnych celem wyłonienia spośród uczniów klas VI badanych szkół dzieci z rodzin dysfunkcyjnych.

Wyniki

Warunki społeczno-ekonomiczne rodziny

Społeczno-ekonomiczną sytuację dziecka w rodzinie określają: wielkość i struktura rodziny, źródła utrzymania, warunki mieszkaniowe i podział ról między członkami rodziny (Kawula, 2000, s. 75; Minkiewicz, 1995, s. 85).

Rodzina w swej naturalnej, pełnej strukturze jest ostoją życiową dla dziecka, gwarantem jego wielostronnego rozwoju (Kukołowicz, 1998, s. 13–36). Jednak w społeczeństwie współczesnym nazywanym społeczeństwem ryzyka, rodzina o zachwianej strukturze: rodzina rozbita, podwyższonego ryzyka, zdeintegrowana, zdeorganizowana nie gwarantuje warunków i potrzeb rozwojowych dziecka (Kawula, 1999, s. 113–120).

Ze względu na strukturę rodzin uczniowie pochodzili z rodziny: pełnej 77 (79,4%) i niepełnej 19 (19,6%). Z ogółu rodzin pełnych 17 (22,1%) uczniów pochodziło z rodzin zrekonstruowanych, w tym 13 po rozwodzie ze środowiska wielkomiejskiego i miejskiego. W grupie badanych z rodzin niepełnych 15 wychowywała matka po rozwodzie, a 4 nie znało ojca. Ponadto z ogółu badanych rodzin 15 (15,5%) było uznanych jako rodziny wychowawczo niewydolne lub życiowo niezaradne, a 11 (11,3%) uzależnionych od alkoholu. W najkorzystniejszych warunkach bytowych pozostawali uczniowie z rodzin w środowisku wielkomiejskim z uwagi na bardziej chłonny rynek pracy: 25 (83,3%) rodziców, najczęściej ojców, pracowało, a 5 (17,7%) było bezrobotnych. Równie korzystna w tym względzie była sytuacja na wsi, gdzie 21 (70,%) rodzin utrzymywało się z pracy we własnych gospodarstwach, 9 (30,0%) rodzin utrzymywało się z pracy dorywczej lub korzystało z zasiłku socjalnego. Najsłabsze zabezpieczenie socjalne wystąpiło w mieście średniej wielkości – 27 (73,0%) rodzin pozostawało bez pracy.

W badanych rodzinach występuje model tradycyjny – kobieta odpowiedzialna jest za prowadzenie domu i wychowanie dzieci, a utrzymanie rodziny należy do mężczyzny. Tylko 17 (17,5%) kobiet pracuje lub prowadzi własną działalność gospodarczą.

Ze względu na warunki mieszkaniowe w najlepszej sytuacji były dzieci z rodzin miejskich – 18 (60,0%) rodzin zajmowało 2 izby a 11 (36,7%) posiadało mieszkanie (najczęściej dom jednorodzinny) 3 i więcej izbowe. Również w środowisku wielkomiejskim warunki mieszkaniowe rodzin są korzystne, jednak większość badanych dzieci pochodzi z rodzin ubogich (również patologicznych, niewydolnych wychowawczo) mieszkających w starych, zaniedbanych kamienicach. Warunków mieszkaniowych rodziny nie można utożsamiać z warunkami mieszkaniowymi dziecka. Jak słusznie pisze Trempała w rodzinach, które rozumieją potrzebę edukacji dziecka, często w małym mieszkaniu ma ono swój kącik do nauki oraz spokój w czasie odrabiania lekcji. Czasem w rodzinach posiadających

dobry warunki mieszkaniowe brak miejsca do nauki i wypoczynku dziecka (1969, s. 48–49).

Relacje w rodzinie

Współczesną rodzinę charakteryzuje troska o dziecko, o rozwój jego uzdolnień, zainteresowań, o utrzymanie silnej więzi emocjonalnej między wszystkimi członkami rodziny. Naruszenie wzajemnych relacji w rodzinie, wadliwe wzorce i normy moralne zakłócają funkcjonowanie rodziny (Kawula, 2000, s. 44–58). Sprawia to, że „... w rodzinie dysfunkcyjnej najważniejszy jest kostium, maska, czyli to co widzą inni (...) nie jest istotny wewnętrzny stan, samopoczucie, własne potrzeby i pragnienia. Liczy się to, jak widzi rodzinę otoczenie (...). Każdy członek rodziny gra rolę na użytek domowników, a z biegiem czasu również i w życiu pozarodzinnym” (Węgiński, 2006, s. 40).

Właściwa atmosfera w domu rodzinnym warunkuje poprawność relacji między domownikami. Jej brak wypacza psychikę i hamuje rozwój dziecka, utrwala lękliwość, nieufność lub postawę agresywną (Wołoszynowi, 1964, s. 75).

Badanie relacji między członkami najbliższej rodziny obejmowało:

- wzajemne stosunki między domownikami,
- pomoc dziecku przez członków rodziny w pokonywaniu trudności,
- samopoczucie w domu rodzinnym.

Stosunki w rodzinie wyznacza wzajemne zaufanie, szacunek, poszanowanie godności, poczucie bezpieczeństwa, pomoc i wsparcie w rozwiązywaniu problemów życiowych. Stopień zaufania badanych dzieci do członków rodziny jest stosunkowo wysoki, ale zróżnicowany środowiskowo i kształtuje się na poziomie: 93,3% na wsi, 81,1% w mieście średniej wielkości i 85,7% w środowisku wielkomiejskim.

Spośród członków rodziny uczniowie darzą zaufaniem: matki (17,1%), obojga rodziców (14,2%), dziadków (11,4%), rodzeństwo (8,6%). Znaczna część badanych (34,4%) ma zaufanie do koleżanek i kolegów, a 14,3% nie wierzy nikomu.

Niski poziom zaufania do rodzeństwa uczniowie uzasadniali: „Kłócimy się o komputer. Od małego byliśmy rozdzieleni – może to dlatego?” „Moja siostra traktuje mnie jak dziecko”. Były też inne wypowiedzi: „Nie mówię rodzicom o swoich kłopotach, zawsze mówię babci i ona mi pomaga”; „Nie lubię rodziców prosić o pomoc, bo potem słyszę, że to moja wina”.

W przykładowo cytowanych wypowiedziach wyczuwa się przeszkodę, przysłowiową „ścianę” zakłócającą relacje między dziećmi a rodzicami.

Poza oczekiwaniem wsparcia w rozwiązywaniu trudnych sytuacji, dziecko oczekuje pomocy w nauce, w odrabianiu zadań domowych. W nauce dzieciom pomagają rodzice (54,6%), rodzeństwo (9,3%), koleżanki i koledzy (8,2%), a pomocy nie potrzebuje 27,9%. Ze strony rodziców z reguły pomagają matki.

Pomoc rodzeństwa deklarowali głównie uczniowie zamieszkali na wsi. Grupa uczniów nie korzystających z pomocy jest niejednorodna, bo tworzą ją osoby odpowiadające na pytanie „Kto pomaga Ci w nauce?": „nie potrzebuję pomocy”, „nie chcę pomocy”, „a kto ma mi pomagać?”, „sam(a) sobie radzę”.

W wywiadzie żadne dziecko nie twierdziło, że odczuwa lęk przed rodzicami. Chociaż wg opinii pedagogów szkolnych niektóre z nich doświadczają w domu rodzinnym przemocy fizycznej i psychicznej ze strony rodziców (9 dzieci w tym 6 ze środowiska wielkomińskiego) i rodzeństwa.

Jakość stosunków w rodzinie przekłada się na samopoczucie badanych dzieci w domu rodzinnym, który mimo dysfunkcji jest naturalnym azylem dziecka.

Samopoczucie badanych w domu rodzinnym ilustruje tabela 1.

Tabela 1. Samopoczucie dziecka w domu rodzinnym (w procentach)

Skala oceny	Środowisko terytorialne		
	wiejskie	miejskie	wielkomińskie
Bardzo dobrze	80,0	81,0	63,0
Dobrze	13,0	14,0	26,7
„Tak sobie” (źle)	7,0	5,0	10,3

Źródło: wywiad. Obliczenia własne.

Zebrane w wywiadzie opinie uczniów dotyczące ich samopoczucia w domu są niepełne w zestawieniu z opiniami pedagogów szkolnych. Dziecko wbrew przykrościom ze strony rodziców czy rodzeństwa bardzo rzadko źle mówi o rodzinie. Odrzucane przez rówieśników, np.: z uwagi na alkoholizm jednego z rodziców, libacje alkoholowe domowników i awantury w środowisku, szuka wsparcia w domu rodzinnym. Sytuacja w rodzinie dysfunkcyjnej jest ukrywana, „tuszowana”, a przez to samopoczucie dziecka w domu rodzinnym trudne do obiektywnego zdiagnozowania. Jednak w kilku przypadkach udało się uzyskać odpowiedzi na pytanie: „Co zmieniłbyś(abyś) w swojej rodzinie?”. Poza powszechnym stwierdzeniem „nic”, padły też odpowiedzi: „aby rodzice nie obgadywali siebie nawzajem i pomagali sobie”; „żeby moja mama bardziej polubiła moich dziadków”, „żeby rodzice poświęcali mi więcej czasu”, „chcę być kochana”; „aby mój brat się zmienił”, „żeby wszyscy byli mili dla siebie”. Dzieci mają świadomość niewłaściwych relacji w rodzinie i pragnienie zmiany, harmonii w domu rodzinnym.

Miejsce i rola dziecka w domu rodzinnym

W życiu współczesnych rodzin coraz bardziej upowszechnia się partnerski model wychowania dzieci. Jego podstawą jest podmiotowość, świadomy udział

w działaniu na rzecz rodziny, kształtowanie poczucia współodpowiedzialności za wspólnotę rodzinną. (Kopczyńska-Sikorska, 1994, s. 308–309).

Przykładem demokratycznego stylu wychowania, partnerskich relacji między dziećmi a rodzicami jest udział dzieci w rozmowach o ważnych sprawach rodzinnych. Z ogółu badanych uczniów 51 (52,6%) przyznało, że uczestniczy w takich rozmowach, w tym najliczniej w środowisku wielkomiejskim 19 (63,3%) i najrzadziej na wsi 12 (40,0%). Spośród uczestniczących w rozmowach 10 (19,6%) twierdzi, że ich udział ogranicza się do siedzenia i słuchania jaka decyzję podejmą rodzice. Częstsze były rozmowy matek z dziećmi na temat możliwości zakupu odzieży, butów względnie prezentów z okazji uroczystości rodzinnych. W wyniku tych rozmów 21 (21,6%) badanych częściowo rezygnowało z oczekiwanych zakupów. „Narady budżetowe” z udziałem dzieci dają im poczucie współdecydowania o finansach rodziny i współodpowiedzialności za gospodarstwo domowe.

W opinii dzieci podział obowiązków domowych jest stereotypowy: mama gotuje, zajmuje się dziećmi i czasem pracuje zawodowo poza domem. Ojciec pracuje zawodowo lub bezrobotny pracuje „na czarno”, a w domu wykonuje prace typowo męskie.

Dzieci poza nielicznymi wyjątkami zajmują się: sprzątaniami własnego pokoju lub pomagają w sprzątanii mieszkania, wynoszeniem śmieci, zmywaniem naczyń i podlewaniem kwiatów, opieką nad młodszym rodzeństwem (najczęściej dziewczyny), drobnymi pracami porządkowymi na działce, wyprowadzaniem psa na spacer. Dzieci ze środowiska miejskiego i wielkomiejskiego poza czterema wyjątkami nie są nadmiernie obciążone pracą. Jedynie 4 (5,9%) uczniów gromadzi środki na cele własne i wspomaga rodzinę przez zbiórkę surowców wtórnych, na parkingach mycie szyb samochodów.

Wbrew powszechnemu przekonaniu dzieci wiejskie nie są nadmiernie obciążone obowiązkami domowymi. Podobnie jak ich rówieśnicy w mieście pomagają w pracach domowych, a w okresie letnim i jesiennym włączane są do zbioru owoców i runa leśnego.

Zebrany materiał badawczy upoważnia do stwierdzenia, że dzieci biorą aktywny udział w życiu rodziny. Poza nielicznymi wyjątkami podejmują obowiązki na miarę swoich możliwości. Nie ograniczają się do roli konsumenta.

Podsumowanie

Rodzina polska ponosi konsekwencje okresu przejściowego do społeczeństwa postindustrialnego i procesu globalizacji w postaci odchodzenia od uświęconego tradycją systemu wartości, zmiany struktury rodziny i stosunków wewnątrzrodzinnych. Bieda, bezrobocie, bezradność towarzyszy wielu rodzinom w następstwie transformacji społeczno-ustrojowej. Prowadzi to do dysfunkcji w życiu rodziny,

a w skrajnych przypadkach do patologizacji życia rodzinnego. Poszerzająca się liczba rodzin dysfunkcyjnych oraz zjawiska patologiczne i dewiacyjne w życiu rodziny współczesnej są zagrożeniem dla dziecka (Tyszka, 1995 s. 23) i wymagają wnikliwej obserwacji i przeciwdziałania.

Literatura cytowana

- Bradshaw, J. (1994). *Zrozumieć rodzinę*. Warszawa: Instytut Psychologii Zdrowia i Trzeźwości.
- Brągiel, J. (1996). *Zrozumieć dziecko skrzywdzone*. Opole.
- Doniec, R. (2001). Rodzinna wspólnota wartości – analiza przemian generacyjnych. W E. Trempała, M., Cichosz (red.), *Pedagogika społeczna. Tradycja – teraźniejszość nowe wyzwania*. Olecko: Wszechnica Mazurska.
- Dyczewski, L. (1994). *Rodzina, społeczeństwo, państwo*. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.
- Izdebska, J. (2001). Dom rodzinny – podstawowa kategoria teoretyczna i metodologiczna w pedagogice społecznej. W: E. Trempała, M. Cichosz (red.), *Pedagogika społeczna. Tradycja – teraźniejszość – nowe wyzwania*. Olecko: Wszechnica Mazurska.
- Kawula, St. (2000). *Człowiek w relacjach socjopedagogicznych*. Toruń: Wydawnictwo Edukacyjne Akapit.
- Kawula, St. (2000). Rodzina o skumulowanych czynnikach patogennych. W: St. Kawula, Brągiel, J., Janke, A.W. (red.), *Pedagogika rodziny. Obszary i panorama problematyki*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Kopczyńska-Sikorska, J. (1994). *Nasze dziecko*. Warszawa: PZWW.
- Kowalczyk-Szymańska (2001). Zagrożenia procesu wychowania dzieci we współczesnej rodzinie (w opinii rodziców). *Życie Szkoły*, 5.
- Kukułowicz, T. (1998). *Rodzona wychowuje*. Stalowa Wola: Oficyna Wydawnicza Fundacji Uniwersyteckiej w Stalowej Woli.
- Minkiewicz, A. (1995). Kryzys więzi rodzinnych i niektóre jego konsekwencje społeczne i kulturowe. W *Rodzina – jej funkcje przystosowawcze i ochronne*. Warszawa: Centrum Upowszechniania Nauki PAN.
- Prusak, P. (2008). Nieletni przestępcy wobec wartości. W: H. Malicka-Gorzelańczyk, Prusak, P. (red.), *W poszukiwaniu alternatywnych form i metod resocjalizacji skazanych*. Bydgoszcz: Wydawnictwo Uczelniane KPSW.
- Sala, J. (2007). Z badań nad osiągnięciami szkolnymi dzieci alkoholików. W: R. Parzęcki (red.), *Rocznik Naukowy Kujawsko-Pomorskiej Szkoły Wyższej w Bydgoszczy. Nauki o Edukacji*. Bydgoszcz: Wydawnictwo Uczelniane KPSW.
- Seweryńska, A.M. (2004). *Uczeń z rodziny dysfunkcyjnej. Przewodnik dla wychowawców i nauczycieli*. Warszawa: WSiP.

- Syrek, E. (1997). *Teoretyczne standardy zdrowia dzieci i młodzieży a ich środowiskowe uwarunkowania w rejonie górnośląskim, Studium pedagogiczno-społeczne*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Trempała, E. (1969). *Integracja podstawowych środowisk wychowawczych a rezultaty pracy pedagogicznej szkoły*. Bydgoszcz: Wydawnictwo Uczelniane KPSW.
- Tyszka, Z. (1995). Rodzina w świecie współczesnym – jej znaczenie dla jednostki i społeczeństwa. W: T. Pilch, I. Lepalczyk (red.), *Pedagogika społeczna*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Żak”.
- Węgiński, Z. (2006). *Opieka nad dzieckiem osieroconym. Teoria i praktyka*. Toruń: Wydawnictwo edukacyjne Akapit.
- Wołoszynowa, L. (1964). *Psychologia rozwojowa, wychowawcza i społeczna*. Warszawa: PWN.

SITUATION OF A CHILD DYSFUNCTIONAL FAMILY. REPORT FROM STUDIES

Summary: The article is an attempt to illustrate a situation of a child in a dysfunctional family based on studies on three different territorial environments. The studies of 97 sixth-year primary school pupils from the dysfunctional families show the disturbance of a relationship between children and other members of the family. Children's participation in family life is limited.

Key words: family, child, dysfunctional family, family house.